

DOBSZAY TAMÁS

RENDI EGYSÉG ÉS RENDI TAGOLTSÁG A NEMESSÉG KÖRÉBEN 1848 ELŐTT

A történettudomány általában igyekszik tartózkodni attól, hogy önkényes módon jelölje ki, mely kategóriák alapján írható le a társadalom. Ugyanakkor nem tudunk és elődeink sem tudtak erről beszélni anélkül, hogy az abban létező különbségeket megjelenítsék, az utókor pedig, hogy azok magyarázatát adja. Ebben nem hagyhatjuk figyelmen kívül, hogy a kortársak egykorúan milyen fogalmakkal beszéltek saját magukról. Az 1848 előtti magyar társadalom esetében a rend és az általa meghatározott viszonyok tudományos jellemzésében a rendiség kifejezés használata megkerülhetetlen.

A rendi jelleg megítélése nem értéksemleges, mióta a fennálló viszonyok módosítására törekvő felvilágosult és liberális mozgalmak azzal szemben bírálatot fogalmaztak meg. S minthogy a kialakuló modern társadalom egyes problematikus vonásainak hátterében a rendi múltból öröklött tényezők is hatottak, a későbbiekben is gyakorta kapott a rendiség „utórendiség” címén elítélő értékelést azt követően is, hogy egykori keretei hivatalosan már nem léteztek. Ennek hátterében azonban ott van az a tény, hogy a *rend* kifejezés saját korában sem volt egyértelmű, ezért is volt alkalmas arra, hogy használatban maradjon a hivatalosan létező rendi világ elmúltával is létező jelenségek megjelölésére.

A rend szó, mint a társadalmat, annak *tagoltságát* leíró kategória tehát mindig is többértelműséget hordozott. Jogi tartalma közismert és kézenfekvő, de alkalmasnak bizonyult másfajta szegmentáltság jelölésére is, használata lényegében a *csoport* kifejezés egykorú szinonimájaként is gyakori. Így beszélnek például paraszti renden lévőkről, noha a parasztság soha nem alakult renddé, hacsak a jogokból való kizárás, jogcsonkaság önmagában nem teremt rendet. De ugyanígy szólnak a nemi különbségek szerinti besorolásról, mint Szepsi Csombor Márton, aki figyelmeztet, hogy „sem az férfúii, sem az asszonyi rend érdemlett hírért-nevét testével együtt halála után az koporsóba be ne vinné”.¹ A 17. századi *Kájoni Kancionálé* népéneke Szent Erzsébetet „Magyarország szép nemes csillaga, asszonyi rend tiszteletes tagja” címmel illeti,² vagy ahogyan Csokonai gyászverse említi: „Jer, óh asszonyi rend, leeresztett hajjal, / Sírní a sír felett kettőztetett jajjal.”³ A különbségek illetén

---

¹ Szepsi Csombor 2003: 189.

² Éneklő Egyház 1985: 370.

³ Vargha (szerk.) 1973: I. 117. A magyar nyelv nagyszótára is említi modern kor előtti használatra példákat. „[A]z asszonyi rend a' frantzuznak [= vérbajnak] orvoslását eleinte gyakran el-mulattyta [azaz elmulasztja]

megjelenítése még csak nem is korlátozódik emberekre, így *típus* értelemben tárgyakra vagy *módozatként* viselkedésre is vonatkozhat, miként Kármán *Uránia*ja írja le a „Korinthusi Rend szerént épült Oszlopok fejeit”, a „Joniai Rend szerént való” és a „Doriai vagy Toskánai Rendű” oszlopfőket.⁴ Érdekes, hogy a nem sokkal későbbi elemző a két használatot egymásra vetíti, az egyes oszloprendeknek férfi vagy női jellegzetességeket tulajdonítva.⁵

Noha e szóhasználatok nyelvileg és a gondolkodást tekintve is tulajdonképpen egy tőről fakadnak, e nagyon általános, szorosabb körvonalazás nélküli használat alkalmat adott a társadalomszerkezet egyik fő tagoltságát adó szorosabban vett rendiség kifejezés kiterjesztésére és egyben relativizálására, belső tagoltságának megjelölésére is.

A RENDEK ÉS RENDISÉG (RENDI TÁRSADALOM) KORTÁRSI FOGALMA

Bármennyire is igyekszünk a jogi szempontot kerülni a társadalomrajzban, tudomásul kell vennünk, hogy az egykorú elemző statisztikus a társadalomnak igenis jogászai megközelítésű önképét adja. Ezt nem lehet figyelmen kívül hagyni, s ez az oka annak, hogy a történeti munkák többsége által adott kép az árnyaltabb ábrázolásra való minden törekvés ellenére – mint legutóbb Tóth Árpád írta indokoltan Vörös Károly összefoglalásáról – „az egykorú társadalomszerkezeti kép örököse, amely szintén a kiváltságosok (négy rendje) és a kiváltság nélküliek hierarchikus viszonyára alapozott szerkezeten nyugszik”.⁶ Amikor viszont a nemességről szóló történeti elemzéseket olvassuk, a fentieknek megfelelő bizonytalanságban vagyunk afelől, hogy akkor most a nemesség egységes volt, vagy maga is rendekre tagolt. Ballabás Dániel is először ugyan említi Werbőczy szavait, mely szerint „Magyarországnak minden főpap, egyházfő és báró urai és többi mágnásai, nemesi és előkelői nemességükre és világi javaikra nézve, a szabadság, kivételesség és adómentesség egy és ugyanazon előjogát élvezik”,⁷ de hozzát teszi, hogy a későbbi gyakorlat nem igazolja ezt az elvi alapvetést.⁸

Az egykorú források és szaktekintélyek – bár felsorolják a nemességen belül jogilag is megkülönböztethető csoportokat – nagyobb súllyal a nemesség werbőczyánus jogi egysége mellett tanúskodnak. Fényes Elek szerint „mind azok, kiket a’ törvény e’ közönséges nevezet: nemesség foglal egybe, [...] a’ törvény és törvényszékek előtt egyenlők”, majd

(1778 Milesz József ford.–Störck). [Csicseri borsóból készült liszttel] az aszszonyi-rend az ábrázatokról a szeplőket el-hárítani tudják (1798 Veszelszki Antal).” Itz és (főszerk.) 2006: II. 1136. Gyöngyössi János a 18. század végén azzal indokolta a leoninus verselés használatát, hogy „az asszonyi rend, még a nemesebb izlésűek is, irtóznak a deák formára szabott versektől”. Idézi: Négyesy 1892: 134.

⁴ *Uránia* 1794: III. kötet, 78.

⁵ Györy 1834: 2. kötet, 104–108.

⁶ Tóth 2021: 189.

⁷ Werbőczy 1897: 55. (1. rész 2. cím)

⁸ Ballabás 2013: 16.

a sarkalatos jogokat sorolja fel. S bár külön rendként ismerteti a mágnások státusát, utána ismét megjegyzi: „Mi jelenleg a' nemesi rendnek a' mágnásoktól különböző jogait illeti: azok igen parányiak.” Hogy azonban ne legyen egyszerű a helyzetünk, ugyanő jelzi azt is, hogy „vannak mindazáltal némelly csekélyebb különbségek, mellyek [...] sokszor ugyanazon rendbeli személyeket is elkülönzik [...]”.⁹

Ám a kor egyik legfontosabb jogi kézikönyvében Frank Ignác is a jogi egységet hangsúlyozza, ráadásul éppen a mágnási rend státusának ismertetésébe illesztve: „egy pár díjat kivéve a nemesekkel egy törvénnyel élnek”.¹⁰ Mindketten jelzik, hogy „jelenleg” fennálló állapotokról beszélnek, tehát a 18–19. században, mióta a bandériumállítást jogát a reguláris hadsereg léte és ezek abba történt betagozása illuzórikussá tette, néhány - a vérdíjukra vonatkozó - különbségen kívül a főnemesek különjoga csak a személyes országgyűlési részvételre szűkült. A jogrendszerben tehát domináns a nemesi jogegyenlőség.

A JOGI RENDISÉG

A rendi jogálláson általában a kiváltságos állapotot szokás emlegetni, azt, hogy az adott csoport más csoportok tagjaihoz képest előnyöket élvez. Ilyen elemei kétségtelenül vannak a nemesi státusnak, ám nem csupán erre vonatkozik a rendhez tartozás, hanem a rend tagjainak egymás közti viszonyát is meghatározza.

A nemesség és minden más rend tagjai olyan jogi keretrendszerben éltek az életüket, amelyet a jogfejlődés saját társadalmi szerepükhöz vagy annak képzetéhez igazított. Az egyes rendek tagjaira, viszonyaikra rájuk érvényes és más rendekétől eltérő szokások és jogszabályok vonatkoztak, ahogyan Frank írta, egy törvénnyel éltek. Az adott jogrendszer szerint történtek az öröklés, vagyonátruházás és más ügyletek. A jogi státus olykor nem is volt feltétlenül előnyös a rend tagjainak. Bár kétségtelen például, hogy a 19. század első felében a nemesség igyekezett az ősiség jogintézményét visszaélészerűen hiteltartozásai alóli kibújásra felhasználni, de tudjuk, hogy annak idején Nagy Lajos kifejezetten az Aranybullában biztosított szabad rendelkezés korlátozására vezette be azt, hogy a kincstári háramlást biztosítsa. Hasonlóképpen a mágnások és közönséges nemesek körében egyaránt a nemesi öröklésjog érvényesült a fiági egyenlő örökösödéssel és leánygyeveddel együtt. Ezzel szemben a polgárság körében a tulajdonnal rendelkezésnek nagyobb szabadsága volt, s az örökös és végrendelet nélkül meghalt polgár vagyona sem a királyra, hanem a városra szállt. Az egyes rendeknek saját külön bírói fórumaik voltak, a nemességnek a megyei *sedria* és

⁹ Fényes 1843: II. 77, 85.

¹⁰ Frank 1845: I. 108–109, 121.

a királyi tábla – szemben a városi polgárok tárnoki és személynöki székével –, s ezektől pereiket elvonni nem lehetett épp azért, hogy azok az adott rendre vonatkozó normák szerint ítéljenek.

Ehhez kapcsolódnak a sarkalatos nemesi jogok, amelyek már kiváltságelemeket, tehát valódi előnyöket is tartalmaznak, de amelyek szintén közősek a nemesség különböző csoportjai körében. A nemesi alapjogokat a *Tripartitum „Primae Nonus”*-a foglalja össze, amelynek pontjai között ma is szinte mindenki az adómenteséget szokta emlegetni, noha azt a források csak harmadikként említik, és érvénye valójában viszonylagos.¹¹

A nemesek legfontosabb joga az elsőként is a szövegbe foglalt személyes *szabadság és sérthetetlenség*. Nem véletlenül emlegetik a liberális kortársak olykor a személyes jogbiztonságot garantáló brit párhuzamra hivatkozva „magyar *Habeas Corpus*” gyanánt. Nemes ember „gyanura meg nem fogathatik, hanem szabad lábon törvénybe idézendő”, azaz a felségsértés, útonállás és tettenérés esetét kivéve csak szabályos perben hozott ítélet alapján korlátozható a személyes szabadsága. Ebből vezetik le a kortársak a *származtatott jogokat*: azt is, hogy a megalázó „testi büntetéssel (bottal stb.) a nemes nem fenyegethetik”, továbbá, hogy nemes ember elvárhatja, hogy tisztelettel beszéljenek vele. A sérthetetlenség természetesen megilleti családtagjait, kiterjed vagyontárgyaira, különösen ingatlanára is. Nemcsak adómentességéből, hanem ebből is levezethető a nemesi ház és lakóhely mentessége a katonai beszállásolás keserves és a házi nyugalmat veszélyeztető terhe alól.¹²

Második s ebből eredő alapvető joga az *alávetettség hiánya*, az, hogy „magyar nemes csak törvényesen megkoronázott királyát nézi fejének”, tehát csak a közhatalom alá tartozik, felette magánszemély nem gyakorol jogokat. Míg a jobbágyot – nem lévén jogképes, magáért felelő, szabad ember – a földesura képviseli perekben, s csak 1836-ban kapták meg a személyes felperesség jogát, addig a nemes perképességét senki nem vitatta. Ügyeit a nemes a királyi udvari bíróságokig fellebbezheti, míg ezt a jobbágyok a korszak végén is csak olyan büntetőperekben tehetik meg, ahol nemes tettestársaként állnak bíró előtt. A nemes megillető teljes jogképesség miatt vált bírói gyakorlattá, hogy „fekvő nemesi jószágot”, tehát nemesi földbirtokingatlant csak nemesi jogú személy tulajdonolhat, míg a nem nemesek csak zálog gyanánt, amely tőlük bármikor visszaváltható. A személyes szabadság és függetlenség ad tehát garanciát „vagyonbéli bátorságának”. A jogbiztonság fontos eleme, hogy a garancia a hatalom ellenében is érvényesül, mint Werbőczy írja: „fejedelmünk maga is, rendes hatalmánál fogva, [...] közülük senkit, a törvény útján kívül [...] meg nem háboríthat”.¹³

¹¹ Tudjuk továbbá, hogy negyedik alapjogáról a nemesség 1687-ben lemondott, az ellenállási jog csak tiltakozó feliratokban, a sérelmek országgyűlési felelőletetésében, végső esetben a *vis inertiae*-ben, azaz a passzív rezisztenciában élt tovább csökevényesen. Péter 2012: 123–125.

¹² Fényes 1843: 77–78.

¹³ Werbőczy 1897: 67. (I. rész 9. cím, 4. §); Frank 1845: 108.

A személyes szabadság és az önkény alóli mentesség képezi az alapját a nemesség politikai jogainak és hivatalviselési monopóliumának.¹⁴ A szabadság és a politikai jog összefüggése teszi érthetővé, hogy az utóbbinak a nem nemesekre történő kiterjesztése feltételeként a reformmozgalom tagjai is elsőként a szuverén akaratnyilvánítás akadályának joggal tekintett jobbágyi függés megszüntetését tűzték ki célul.

A harmadik jog az adó- és vámmentesség, helyesebben a kizárólag vérrel adózás joga és kötelessége, tehát a nemes a katonaság eltartására szedett adót nem fizeti. Ez korábban terhet is jelentett, mert a pénzbeli adómentességgel szemben a személyes hadba vonulás kötelezettsége állt. Kétségtelen viszont, hogy a nemesi felkelés terhe az állandó hadsereg korában már messze nem állt arányban a parasztság által viselt anyagi terhekkel. Még kevésbé azzal, hogy az állandó hadseregben viselt hosszú, keserves szolgálatra csak a jobbágyok közül fogták, sorozták a legényeket. Ezért valóban az adómentesség privilégiuma nyújtott legszembetűnőbb előnyt a nem nemesekhez képest. A rendiség fontos eleme az adott rendhez tartozó személyek testületi szerveződése, amelyről azonban e helyen nem ejtünk több szót.

A NEMESI REND JOGI EGYSÉGE ÉS A FŐNEMESOK STÁTUSA

Mind eme jogok különbség nélkül megillették a nemesség minden tagját. Az egység jogi tényét, vonásait kevésbé törlik meg azok az elemek, amelyek a „közönséges” azaz köznemesség szegényebb rétegét kivételképpen időnként és helyenként valóban sújtották. Az armalista és ezért más földesúr birtokára szoruló, sőt jobbágytelket művelő nemeseket a 18. században igyekezett a földesúr és a királyi hatalom is rákényszeríteni azoknak az adóknak a viselésére, amelyek a telekhez kapcsolódnak. Az biztosította, hogy az adóalap se sérüljön, és a nemesi adómentesség is megmaradjon, hogy a jobbágy személyét sújtó terheket nem, csak a telekhasználatához kapcsolódó *dicát* vetették ki rájuk. Ráadásul eleinte a vándormozgalom adta kedvező alkupozíciókat kihasználva az idő előrehaladtával pedig politikai eszközökkel a nemesség a megyei házi adóra kiterjedő adómentességét is elismertette, amint arra Poór János felhívta a figyelmet.¹⁵ Törvény ide vagy oda, a jobbágytelken ülő armalista nemesség a megyék jelentős részében az adót tulajdonképpen nem fizette, ezt 1836-ban külön törvénnyel kellett előírni, amit azonban egyes megyék nem hajtottak végre.¹⁶ Az alávetttség hiánya a másik kérdés, amelyhez a nemesség körében érvényesülő jogegyenlőséget illetően egy kérdőjelet tehetünk. Kétségtelen, a személyes szolgálatra szegődött nemes e jogát

¹⁴ Frank 1845: 109.

¹⁵ Poór 2003: 110–111.

¹⁶ Eötvös 1978: I. 415.

lényegében felfüggesztettnek tekintették. Ám a jog nem veszett el, amint a szolgálatból kilépett, nemesi jogai feléledtek.

Mit mondhatunk ezek után a főnemesség külön rendi állásáról? Hiszen ugyanezen kortársi elemzések mégis külön csoportként említik a mágnási rendet. A státushoz, mint láttuk, a korban inkább szimbolikus elemek tartoznak, lényeges részei elenyésztek a modern állam és hadsereg kiépülésekor, egyedülként a személyes politikai részvétel marad meg. Ám jogi ügyeiket ők is ugyanazon szabályok szerint és ugyanazon fórumok előtt intézik, mint közönséges nemestársaik. Ennek nem mond ellent az sem, hogy időnként egyes mágnásfamíliák majorátusokat, seniorátusokat alapítva, illetve fiúsításban részesülve bújnak ki az ősiség és a nemesi öröklésjog általános szabályai alól. A király által – rendes hatalmán túlmenően teljhatalomból – adott kivételek és mentességek ugyanis bár tendenciaszerűen inkább főnemeseknek kedveztek, de elsősorban a király kedvelt híveinek és nem azok rendi státusának szóltak. Időnként részesültek a fiúsítás kegyében köznemesi leányok is, tudunk köznemesi hitbizományról is, másrészt nem minden mágnás részesült bennük, nem járt automatikusan a státushoz. A király ráadásul ilyen kedvezésnél hangoztatja, hogy egyedi mentességet adott, amely nem töri meg a nemesi jog általános érvényét. A főnemesei státus tehát nem *külön* eltérő jogállás a nemesihez képest, hanem kizárólag politikai, szimbolikus vagy személyes jellegű *jogtöbblet*. S a politikai participáció személyes jellegéhez rögtön hozzá kell tennünk, hogy a főrendi táblára szóló meghívó alapján jogosult 300-350 főnek jó, ha hetede-tizede vett részt ténylegesen az üléseken. A többiek csak ünnepélyes alkalmakkor – megnyitó, bezárás, országgyűlési bál, de leginkább koronázás idején – jöttek el, amikor az udvar is Pozsonyban tartózkodott. A kiváltságselem, az előny inkább csak a magas körökkel való ceremonális kapcsolattartásra korlátozódott.

Mindezek alapján szorosan vett jogi értelemben az egy és ugyanazon szabadság, a nemesi jogegyenlőség, tehát a nemesi rend egysége a kortársi vélekedéseket elfogadva érvényesnek mondható. A rendiség politikai értelméről – tehát arról a tényről, hogy a rendek kisebb vagy nagyobb mértékben cselekvő és hivatalosan elismert részesei a politikai életnek – ehelyütt most szintén nem szólunk bővebben. Annál inkább szólnunk kell a kifejezésnek az említett tágabb értelmű használatban mutatkozó társadalmi tartalmáról.

REND, MINT VISELKEDÉSSZOCIOLÓGIAI TAGOLTSÁG

A több százezres létszámú magyar nemességen belüli mély vagyoni-jövedelmi és az ebből adódó megélhetési és foglalkozási-kereseti különbségek természetesen nem maradtak hatás nélkül az egyes nemesi csoportokhoz tartozók közötti kapcsolatok alakulására és jellegére. Ennek pedig meg kellett mutatkoznia a magatartásban is. Ebben az esetben

a „rend” kifejezésnek a fent említett másik, tágabb, a már nem feltétlenül jogi értelemben vett „csoport”, „típus” és „viselkedésmód” jelentése kerül előtérbe. A kolozsvári fazekascéh szabálykönyve a 18. században rögzíti, hogy a céh három *rendből* áll, az első 6 öreg és a jegyzőé, a második 4 leülőé és a harmadik több felszolgáló ifjaké. A mesterasztal 12 forintos díjából az első kettő részesedik 8, illetve 6 forinttal, a tisztségek minden felekezet egyensúlyára való tekintettel választanak. „Külön asztala legyen a vénségnek és a leülteknek”, az ifjak viszont csak akkor üljenek, ha munkájukat végzik. „Az asszonyok is külön asztalnál ülnek, egy ifju mester szolgál nekik [...] Apróbb vendégségekben két czéhmesterné legyen, nagyobbakban 3 asszonyember, de magukat asszonyi rendhez illő tiszteséggel viseljék, különben ha valamelyik veszekednék, férje büntettetik [...]”.¹⁷ A szöveg különösen érdekes, mert a rend legalább háromféle *csoportot* meghatározó szerepén túl azt is jelzi, hogy a csoportok közötti különbséget milyen *módon* fejezik ki, továbbá milyen *viselkedést* asszociáltak az adott csoport tagjaihoz. A rend itt jelent egyrészt életkor által meghatározott pozíciót, másrészt nemi csoporthoz tartozást, de sejlenek a háttérben – bár kétségtelenül rend megjelölés nélkül – a katolikusok, a reformátusok és az unitáriusok rendjén lévők csoportjai is. A külön asztal erősen felidéri a kommenzalitás fogalmát, a felszolgálás ténye a tagozatok közötti viszonyt, a kettő együtt a hovartartozás reprezentálásának módját; a fiatalok alárendelt és tisztelettudó szerepét jelzi a felszolgálás. Végül pedig az asszonyi viselkedés és annak ellenpontozása a veszekedéssel leírja, hogy milyen magatartásmódot vártak el az asszonyi rendtől, s ezzel szemben tapasztalat alapján mit feltételeztek az egyik így körülírt csoport tagjai esetében.

A szöveg tehát kitűnő példa a weberi viselkedésszociológiai értelemben vett rend mibenlétére. Az, hogy ki kivel házasodik, valamint ki kivel ül egy asztalhoz, erős és éles jelei a hovartartozásnak az emberi kapcsolatok szintjén. Hozzátehetjük ehhez valószínűleg a barátság, barátkozás, az „együtt tanyázás” tényét is. A másik jelenségcsoport az értékvilágból következik: az életvitel, életforma, az erre felkészítő nevelés és az ezekhez kapcsolt presztízs.¹⁸ E tényezőket emeli a társadalom finom viselkedési tagolódása mércéinek szerepébe Kövér György, amikor immár a régi jogi értelemben vett rendiség elmúlta *után* megállapítja az egységes középosztály megteremtésére irányuló egykori liberális jogegyenlőségi törekvések kudarcra nyomán előálló új tagolódást.¹⁹ Csakhogy nagyon is indokolt a még virulens rendiség idején is vizsgálni az idetartozó jelenségeket, hiszen épp ez adja a magyarázatát a nemességen belüli tagoltságnak, tehát az egység és egyenlőtlenség egyidejű meglétének.

¹⁷ Jakab 1888: III. 147.

¹⁸ Weber 1987: 307.

¹⁹ Kövér 1998: 92–102.

A JOGI ÉS VISELKEDÉSSZOCIOLÓGIAI RENDISÉG VISZONYA

A viselkedés adott módja kitűnően alkalmas a rendi együvé tartozás kifejezésére. A nemesség viselkedésében meghatározó a patriarchális-családias viselkedésforma. A nemesi nemzetiségek, atyafiságok átszövik a nemesi társadalmat, ami összefügg az ősiség jogi normáinak érvényesülésével: egy nemes sem engedhette meg magának, hogy ne tartsa számon heted-ízíglen a vérségi kapcsolatokat. A családias viselkedés indukálja a kölcsönös tegeződést a megszólításban, a kölcsönös vendégeskedés szokását. Mindez sokkal fesztelenebbnek és barátságosabbnak tűnik a polgárság rendezettebb, kimértebb, visszafogottabb s bizony többnyire „csiszoltabb” viselkedésével szemben, amit viszont a nemesség ridegnek érez, mint ahogyan azt az amúgy nagy műveltségű és provinciálisnak nehezen nevezhető Kazinczy is említi a szászokkal szemben.²⁰ A főnemesi társaságban, a birtokosok egymás között és a kismemesek a maguk körében egyaránt e patriarchális viselkedésnek hódolnak, s ezzel egyben megkülönböztetik magukat más rendi csoportoktól. Az országgyűlésben pl. a nemesség tagjai tegeződnek, sőt a fiatalabbaktól is elvárják ezt, a polgárokat azonban nem részesítik e kapcsolati gesztusban.²¹ Ugyanakkor e kötetlenség az egyes nemesi csoportok között, azok tagjainak más csoportbeliekkel való viszonyában már nem érvényesül.

Minden vagyoni és hatalmi különbség ellenére a nemesség védelmezi a közös jogokat, a nemesi egyének sérelme ellen közösen tiltakoznak. A parasztoknak járó botozástól mentes minden nemes, mint arra Boksa Gergő hiába hivatkozik Baradlay Richárdék ellenében, amikor épp elmúlik a rendi világ. A nemes elvárhatja, hogy tiszteletteljesen beszéljenek vele akár nála nagyobb hatalmú társai is; a kismemes Jeszenszkyt az őt ismerő megyei urak is Úrnak szólítják, csak akkor kap kendezt, amikor más megyében őt nem ismerő tisztviselőkkel akad össze. Sarkantyú és kardviselés, forgó a süvegen akár kismemesi öltözethez is, testtartás stb. mind mutatja a nemesembert, s a külföldi utazó döbbsenten látja, hogy folyami átkeléskor hogyan mentesít a jobb öltözet a díj lefizetésétől.²² Ilyenkor a viselkedésszociológiai rendiségnek a *jogi rendiséget erősítő*, reprezentáló működését érzékelhetjük.

Jeles alkalma a nemesség identitásreprezentációjának a közös politikai tevékenység, amely persze ténylegesen csak bizonyos aktusokra szorítkozik. Főispáni beiktatás, tisztújítás, követválasztás, esetleg követutasító generális kongregáció – ezek a közös státusban való együvé tartozás alkalmi, amelyeken ott vannak a kismemesek is. Mint Móricz Pál mutat rá egy tisztújítás leírásakor, ez az a máskor elképzelhetetlen esemény, amikor a jó birtokú megyei elit leányai szolgálnak fel bundás kismemeseknek a kortestanyán, s amikor utóbbiak

²⁰ Kósa 1998: 27–35; Kazinczy 1979: 648–649.

²¹ Pulszky 1958: 74, 157.

²² Dobszay 2021: 233–236; Paget 1987: 91.

olykor még meg is táncoltathatják a nemes úri kisasszonyokat.²³ Ám legalább annyira jelzi a státuskülönbséget is, az említett jelenségek ugyanis a hétköznapi viselkedésben tapasztalható elhatárolódásoknak csaknem karneváli felfüggesztését jelentik.

A viselkedésformák nemcsak a nemesi egység, hanem a nemességen belüli különbségek megjelenítésére és megerősítésére is módot adnak. Jól megkülönböztethető a főnemesség, a tehetős megyei elit és a kisenemesség lakása, öltözködése, viselkedése, kapcsolatai és szokásai szerint.²⁴ Kastély – kúria – parasztház; elegáns európai viselet a hétköznapiokban – táblabírói mente – gatyá és bocskor; szivar – pipa és vágott dohány; francia négyes – csárdás; elitiskola – gimnázium/egyetem – népiskola, esetleg kisgimnázium; *Grand Tour* Európában – beutazás a megyeszékhelyre – falu. Sorolhatnánk, de még látványosabb a személyes kapcsolatok mezejének különbsége. Nemcsak Mr. Darcynak okoz gondot köznemes leányt feleségül venni, de konfliktus adódik ebből idehaza is. Mielőtt a szarvasi cívis kisenemes Jeszenszky elvállalja elmeháborodott rokona gondnokságát, a környezet abból érzékeli Szilvágyi elmeállapotát, hogy feleségül merte kérni gróf Bolza leányát; a társadalmi különbséget az urasági hajdú tudatosítja, kidobva őt a kastélyból.²⁵

A viselkedésmódok révén mutatkozik meg tehát, hogy a vagyoni különbség, az életforma és a műveltség, az ezekkel járó presztízs milyen erősen osztja meg a nemesi rendet, és tagolja három-négy alrendre. A főnemesség, a megyei birtokos nemesi elit, valamint a maga földjén saját keze munkájából élő kurialista és a más földjére szoruló armalista a nemesség három olyan csoportját alkotja, akik bár egy jogi rendbe, de három viselkedésszociológiai csoportba tartoznak.

Míg tehát a *jog* a nemesi rend *egységét* mutatta fel, amit egynémely kulturális jelenség erősített, szinte minden más viszonyrendszer – s ebből fakadóan a viselkedés és a kultúra elemeinek többsége – a nemesi renden belüli rétegződést eredményezett. A *viselkedésszociológiai rendiség erősítette, de árnyalta és finomította is* a jog által meghatározott társadalmi tagozódást.

FORRÁSOK

Eötvös József 1978: *Reform és hazafiság. I–III.* (Összeáll. és szerk. Fenyő István.) Budapest.
Éneklő Egyház 1985: Éneklő Egyház. *Római katolikus népénektár liturgikus énekekkel és imádságokkal.* Budapest.

²³ Móricz 1891: 81–85.

²⁴ A főnemesi környezet, öltözködés és viselkedés vizuális sajátosságaira lásd Baji–Csorba 1994.

²⁵ Jeszenszky (szerk.) 2010: 67.

- Jeszenszky Iván (szerk.) 2010: *Jeszenszky-krónika, 1818–1900. Egy mezővárosi kisnemes és emlékezései a XIX. századból.* (Dobszay Tamás s. a. r.) Budapest.
- Kazinczy Ferenc 1979: *Versek, műfordítások, széppróza, tanulmányok.* (Szauder Mária vál.) Budapest.
- Móricz Pál 1891: *Egy restauráció 1844-ben.* Budapest.
- Page, John 1987: *Magyarország és Erdély.* (Maller Sándor vál.) Budapest.
- Pulszky Ferenc 1958: *Életem és korom I.* Budapest.
- Szepsi Csombor Márton 2003: *Europica varietas.* Dunaszerdahely.
- Uránia, 1794–1795.
- Vargha Balázs (szerk.) 1973: *Csokonai Vitéz Mihály minden munkája. I–II.* Budapest.
- Werböczy István 1897: *Hármaskönyv.* (Kolosvári Sándor – Óvári Kelemen ford.) Budapest.

HIVATKOZOTT IRODALOM

- Baji Etelka – Csorba László 1994: *Kastélyok és mágnások.* Budapest.
- Ballabás Dániel 2013: A magyar nemesség társadalmi tagolódása (16–20. század). In: Kollega Tarsoly István et al. (szerk.): *Genealógia 2.* Budapest, 7–57.
- Dobszay Tamás 2021: „Magyarországnak szabad fia vagyok...” A nemesi státus értéke és „használata”. In: Varga Zsuzsanna – Melkovics Tamás (szerk.): *Szabad nemzet szabad hazában. Tanulmányok a polgári átalakulás és a nemzeti modernizáció kérdéseiről Erdődy Gábor 70. születésnapjára.* Budapest, 233–236.
- Fényes Elek 1843: *Magyarország statistikája. I–III.* Pest.
- Frank Ignác 1845: *A közigazság törvénye Magyarhonban. I–II.* Buda.
- Győry Sándor 1834: Az architecturái szépségről. *Tudománytár* (1.) 2. 90–111.
- Ittzész Flóra (főszerk.) 2006–2021: *A magyar nyelv nagyszótára. I–VIII.* Budapest.
- Jakab Elek 1888: *Kolozsvár története. I–III.* Budapest.
- Kósa László 1998: Adlige Mentalität – bürgerliche Mentalität (Alltagsleben in Ungarn, 19. Jh). *Hungarian Studies* (13.) 1. 27–35.
- Kövér György 1998: Magyarország társadalomtörténete a reformkortól az első világháborúig. In: Gyáni Gábor – Kövér György (szerk.): *Magyarország társadalomtörténete a reformkortól a második világháborúig.* Budapest, 92–102.
- Négyesy László 1892: *A mértékes magyar verselés története.* Budapest.
- Péter, László 2012: *Hungary's Long Nineteenth Century Constitutional and Democratic Traditions in a European Perspective.* Ed. Lojkó, Miklós. (Central and Eastern Europe. Regional Perspectives in Global Context, vol. 1) Leiden–Boston.
https://doi.org/10.1163/9789004224216_002

Poór János 2003: *Adók, katonák, országgyűlések 1796–1812*. Budapest.

Tóth Árpád 2021: Az alkalmazkodás irányai a késő rendi társadalomban: a német evangélikus polgárság mobilitási készsége és gyakorlatai. *Korall* (22.) 86. 185–209.

<https://doi.org/10.52656/KORALL.2021.04.008>

Weber, Max 1987: *Gazdaság és társadalom. A megértő szociológia alapvonalai. 1. Szociológiai kategóriáiban*. Budapest.

THE UNITY AND FRAGMENTATION OF THE NOBILITY BEFORE 1848

by Tamás Dobszay

Summary

It has long been a question of debate to what extent the much-mentioned equality, the Werbőczy's „one and the same liberty”, can be considered true of the large Hungarian nobility considerably differentiated in terms of wealth and social status. The essay analyses the relations of the noble society starting from the different usages of the word „estate” in the period, using the concepts of legal and social history. The legislation and jurisprudence concerning the nobility, the jurisdiction of the authorities and courts in the modern age reinforce the concept of legal unity, the personal political representation of the aristocracy adds some extra hue to it but does make the aristocracy a separate estate with different rights. The behavioural patterns of the different groups, on the other hand, in a certain sense reinforce the unity of the nobility as an estate to a certain extent, on the other hand, show clear evidence of the stratification within the nobility.

Keywords: the concept of order in the Hungarian language, legal order, noble status, „one and the same nobility”, political order and noble status, behavioural sociology